

МОДЕЛ ЗА СОЦИАЛНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКА ПОДКРЕПА НА ВОЕННОСЛУЖЕЩИТЕ, ОСВОБОДЕНИ ОТ ВОЕННА СЛУЖБА И НА ТЕХНИТЕ СЕМЕЙСТВА

MODEL OF SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL SUPPORT OF MILITARY PERSONNEL, DISCHARGED FROM SERVICE AND THEIR FAMILIES

ТЕРЗИЕВ Венелин
TERZIEV Venelrin
terziev@skmat.com

Висше училище по агробизнес и развитие на регионите - гр.Пловдив

ДИМИТРОВА Севдалина
DIMITROVA Sevdalina
sevdalinaid_bg@mail.bg

Национален военен университет „Васил Левски” - гр.Велико Търново

В тази статия се представя теоретичната разработка на модел за социално-психологическа подкрепа на военнослужещите, освободени от военна служба и на техните семейства. Представяни са и съответните етапи на реализиране на този модел, както и проблемните области на неговото практическо осъществяване и възможностите му за апробиране в България. Основните направления на осъществяване на този процес са свързани с провеждане на диагностични мероприятия по откриването на лицата, склонни към деструктивни стратегии на адаптация и профилактична работа с тях; социално-психологическа помощ при различни нарушения на процеса на адаптация; развитие на дейности за лично проектиране, професионално самоопределяне и личностно израстване; консултиране и групова работа за професионална преориентация към преквалификация, помощ при трудоустрояване; психологическо консултиране на военнослужещи, преминаващи в запас и на членовете на техните семейства; разработване на методики за институции и специалисти, оказващи първична помощ и параспециалисти; супервизия на параспециалисти и методическо ръководство на всички етапи за оказване на психологическа помощ.

Ключови думи: *социално управление, социално-психологическа подкрепа, модел на социално-психологическа адаптация.*

This paper discusses the theoretical development of a model for social and psychological support to military personnel, discharged from service and their families. The respective stages of practical implementation of this model, as well as the problematic areas and the options for its piloting in Bulgaria have been explored. Major directions of implementation of this process are related to carrying out diagnostics in order to find out people who are inclined to destructive adaptation strategies and to work preventively with them; social and psychological assistance in the event of various disturbances of the adaptation process; developing activities of personal progress, professional orientation and personal growth; consultation and group work for professional reorientation to retraining, employment assistance; psychological consults of military personnel in transfer to reserve and members of their families; development of methodologies for institutions and specialists, providing primary aid and paraprofessionals; supervising paraprofessionals and methodological guidance of all stages of provision of primary aid.

Key words: *social management, social and psychological support, social and psychological adaptation model.*

1. Въведение

Изходна основа на създаването на модел за социално-психологическа подкрепа на военнослужещите, освободени от военна служба и на членовете на техните семейства, са трите структурни нива, с обособени задачи, чието решаване е детерминирано от динамичните промени в социалната среда. По-конкретно, основните детерминанти са приоритетно отрицателните ефекти на

макро- и микросредата, на междуличностното общуване [1-2].

Познаването на посочените ефекти на факторите на социалната среда, в която протичат адаптационните процеси сред военнослужещите, освободени от военна служба и членовете на техните семейства, е в основата на придобиването на социална компетентност у тях, чиито фази (несъзнателна компетентност,

несъзнателната некомпетентност, съзнателна компетентност и съзнателна некомпетентност).

Нещо повече, придобиването на компетентност изисква да се определят границите на прехода между фазите и да се осигури осъзнато преминаване по всички степени на процеса. Атова означава, че през различните фази на компетентност се изискват различни интелектуални и емоционални усилия от страна на адаптиращите се умения за подбор и използване на съответните техники от страна на адаптаторите.

И тъй като изменението на съзнанието в процеса на придобиване на компетентност протича като по спирала, е необходимо да разглеждаме адаптационния цикъл на по-задълбочено ниво.

В обичайните рамки на военнослужещия са му добре известни условията на неговото професионално и битово функциониране. Той лесно прогнозира последствията на своите действия и задачи. Известието за осво-бождаването му от военна служба го кара да прогнозира живота си извън армията в условията на дефицит на информация. Възниква неизбежно тревога, следствие от която са понякога агресивните тенденции на поведение, при което трябва да се разграничават враждебност и инструментална агресия.

Враждебността е проява на опити чрез агресивни средства да се получи „непотвърждаваща се прогноза“. Пример за това е желанието на освободения от военна служба да получи същото материално осигуряване като в армията, но предлаганите му варианти са твърде често „по-евтини“. Реакцията му може да представлява враждебност (към тези, които го уволняват от служба в армията, които малко плащат и т.н.). Причиняването на вреда на хората, които той смята за виновници за своите несполуки, се превръща в самоцел на неговото поведение.

Инструменталната агресия представлява причиняване на вреда с цел постигане на други цели (конструктивни от гледна точка на личността). Тя често е съпроводена от активно социално поведение за защита на своите права и достойнства, т.е. тя е по-

конструктивна от враждебността. Инструменталната агресия се среща през всички фази на компетентността, за разлика от враждебното поведение, което е явен признак на фазата на несъзнателна некомпетентност.

Разглеждайки депресивната тенденция на поведение, можем да разграничим депресия, при която протича отричане на проблеми (опит да не бъдат забелязвани) и депресия, при която се получава преувеличаване на проблемите. В двата случая човекът се опитва да избегне конструктивното разглеждане на възникналите пред него задачи. Като правило депресията от отричане на проблемите се проявява през фазата на несъзнателната некомпетентност. Подобно на враждебността, тя е продиктувана от желанието да се получи непотвърждаваща се прогноза. Депресията от преувеличаване на проблемите, характерна за фазата на съзнателна некомпетентност, е свързана с „ограничаващи убеждения“ от типа на „това не е възможно да бъде преодоляно“, „това е възможно за други, но не е възможно за мен“ и т. н.

Изследванията показват, че непродуктивната враждебност възниква най-често тогава, когато хората предполагат, че фрустриращите въздействия са проява на нечия лоша воля, а не следствие от непреодолими обстоятелства. Депресията от преувеличаване на проблемите възниква най-често при тези, които са слабо информирани за възможните пътища за решаване на своите проблеми, които са обзети от повишена отговорност за съдбата на своите близки и предполагат, че подобно нещо би могло да се случи само с тях и с никой друг. Това обстоятелство повече отвсякога обуславя необходимостта от профилактична работа за подготовка на военнослужещите, освобождавани от военна служба за сложностите на адаптационния период.

За намаляване на враждебната и депресивната тенденции помага предварителната работа, в хода на която се обясняват подробно причините за освобождаването от военна служба (като следствие от обективни процеси, протичащи

в обществото и армията) и се предлагат начини за излизане от създалата се ситуация.

Разбира се, че такава профилактична работа трябва да се провежда от специално подготвени специалисти (военни и социални работници, психолози) и доброволни сътрудници (успешно адаптирани вече военнослужещи от запаса и членовете на техните семейства).

Когато преходът към фазата на съзнателна некомпетентност протича благоприятно, военнослужещият разбира, че още не е напълно готов за цивилния живот, но с разумен оптимизъм той гледа към бъдещето и е готов да придобива нови навици и знания. В този случай задачата на социалните работници и на психолозите-консултанти, е да поддържат военнослужещия, преминаващ в запас и членовете на неговото семейство в хода на адаптацията, към новите обстоятелства на живот и работа. Тук на първо място излизат обучението за нови професии и преквалификацията, както и предоставянето на информация за гражданските права и социалните гаранции. Но най-важното в работата на професионалния консултант е оказването на помощ на клиента при личното проектиране и създаване на позитивен образ на личното „Аз“.

Необходимо е да се отбележи, че на дадения етап възниква склонност към външни и вътрешни конфликти, търсене (формиране) на нов кръг и нови начини на общуване (комуникативни партньори). Последните влизат в противоречие с изискванията на средата, а новите още не са формирани. В този случай е необходимо консултантът да обучи клиента на ефективна комуникация. Вътрешните конфликти се обуславят от „конflikта на ценностите“. Усвояването на нови ценности, съгласуването на стария и новия опит и създаването на картина на света, която би отговаряла на изискванията на адаптацията и едновременно не би противоречала на основните ценности на личността, е нетривиалната задача, която съвместно трябва да решат тези, които подпомагат процеса на адаптация и адаптиращият се на дадения етап. За тази цел е целесъобразно

използването на специализирани техники, насочени към разграничаване на поведението от намеренията и на поведението от ситуацията, в която то се реализира, както и интеграцията на ценностите, осъществявана чрез разширяване на опита и намирането на компромис между конфликтните убеждения.

Когато освободеният от военна служба военнослужещ вземе необходимите решения, усвоява нови начини на поведение и създава нова пълна картина на света, тогава може да се пристъпи към изпълнение на замисленото. И за да се избегне излишният оптимизъм от психолозите и социалните работници, е необходимо те да се съобразяват с факта, че военнослужещите, преминаващи в запас, в хода на адаптацията към цивилния живот, се сблъскват с най-различни проблеми: психологически стресове, необходимост от преквалификация, сложности при трудоустрояването, битови трудности и семейни разногласия.

Освен това, не следва да се забравя, че е невъзможно човек да се адаптира към живота веднъж завинаги. Действайки в новите условия, военнослужещият, вече от запаса и членовете на неговото семейство, неизбежно се сблъскват с необходимостта не веднъж да преразглеждат вече изработени решения, да усвояват нови сфери на дейност и отношения, да събират информация, да избират алтернативи и да пресмятат ресурси. В големия адаптивен цикъл се решават малки, аналогични по структура задачи. Важното е човек правилно да оценява собствените си сили и сам да може психологически да поддържа себе си. Тогава, само в екстремални условия възниква необходимостта от социално-психологическа подкрепа.

Целесъобразно е да отбележим, че пълноценната адаптация на освободените от военна служба военнослужещи и членовете на техните семейства към условията на цивилния живот, е достатъчно дълга, тя може да продължи от една до три години.

Introduction

Foundation for establishing a model of social and psychological support of military

personnel, discharged from service and their families are the three structural levels with specific problems, and solving them is determined by dynamic changes in social medium. More specifically major determinants are mainly effects of macro and microenvironment and interpersonal communication [1-2].

Knowing specified effects of social medium factors, where adaptation processes of discharged military personnel and their families are carried out, is the foundation for acquiring social competence comprised of the following phases :unconscious competence, unconscious incompetence, conscious competence and conscious incompetence.

Moreover, acquiring competence requires setting the borders of transition between phases and ensuring conscious transit through all phases of the process. This means that the various competence phases require various intellectual and emotional efforts on behalf of people undergoing adaptation and skills for selecting adequate techniques on behalf of people applying adaptation..

Since changing one's conscience in the course of acquiring a competence is spiral-like, it is necessary to take an in-depth look in the adaptation process.

Usually a serviceperson is well aware of the conditions of his/her professional and everyday functioning. He/she easily forecasts consequences of his/her actions and deeds. Notice of discharge from military service makes him /her forecast his /her life out of the army under the conditions of information deficit. Immediately there is anxiety, which sometimes leads to some aggressive trends, where hostility and instrumental aggression should be differentiated.

Hostility is trying to get "non confirmed forecasts" by using aggressive means. For example the desire of a discharged serviceperson to get the same financial security as in the army, but in most cases the options are often "cheaper". His/her reaction may be hostile (to people that discharge him/her, to people that are paying less, etc.). Causing harm to people he/she thinks are guilty of his/ her misfortunes becomes his/her ultimate goal.

Instrumental aggression means causing harm in order to fulfill other goals (constructive goals

from a personal perspective). It is often accompanied by an active social behavior for protection of one's rights, honor, i.e. it is more constructive as compared to hostility. Instrumental aggression occurs throughout all competence phases, unlike hostile behavior, which is a clear indication of the unconscious incompetence phase.

When considering the depressive behavioral trend, we could differentiate depression, involving denial of problems (trying not to notice them) and depression involving exaggeration of problems. In both cases one tries to avoid constructive consideration of the problems occurring. Depression involving denial of problems as a rule occurs during the phase of unconscious incompetence. Similar to hostility it is triggered by the desire to get a non-confirmed forecast. Depression involving exaggeration of problems, typical for the conscious incompetence phase has something to do with „restrictive beliefs” such as „it is impossible to overcome this”, „this is possible for others, but impossible for me ” etc.

Research shows that unproductive hostility arises mostly when people assume that frustrating effects are due to someone's bad will, but not a result of a force majeure. Depression involving exaggeration of problems occurs mostly in people who are not quite aware of the ways to solve their problems, who assume increased responsibility of the destiny of their relatives and assume that something could happen only to them and to no one else. This element more than ever requires preventive work for preparation of military personnel for their discharge and for the complexities of the adaptation process.

Preventive work helps reduce hostile and depressive trends and the reasons for discharge are explained in detail (a result of objective processes, taking place in the army and society) in the course of the preventive work and ways for overcoming the situation are offered.

Naturally, such preventive work should be carried out by specially trained experts (military personnel, and social workers psychologists) and volunteering assistants (successfully adapted military reservists and their families).

When the transition to the conscious incompetence phase runs favorably, a

serviceperson understands that he/she is still not fully ready for civilian life, but with reasonable optimism he/she is looking forward to future and is ready to acquire new habits and knowledge. In this case the task of the social workers and consulting psychologists is to support the serviceperson in transition to reserves and his/her family in the course of the adaptation to new conditions of life and work. First comes training for new professions and retraining, as well as providing information about one's civil rights and social guarantees. However, the most important thing in the work of the professional consultant is providing support to client during personal projection and establishing positive image of the personal „I”.

It should be noted that on the present stage there is an inclination to inner and outer conflicts, search for (forming) a new range of communication methods (communication partners). The latter are in conflict with the requirements of the environment and the new ones have not been formed yet. In this case it is necessary for the consultant to train the client for effective communication. Inner conflicts are predetermined by „conflict of values”. Adopting new values, aligning old and new experience and the creating a new image of the world, which would meet the adaptation requirements and at the same time would not create conflict with major personal values is a non-trivial problem which should be jointly resolved by people supporting adaptation and the ones undergoing it at the given stage. It is useful to use specialized techniques, aimed at differentiating behavior from intentions and behavior from situations, as well as the integration of values implemented by expanding one's experience and finding a compromise between conflicting beliefs.

When a serviceperson, discharged from service takes the necessary decisions, he/she acquires new complete world image and then he/she may undertake to fulfill the decision. In order to avoid excessive optimism on behalf of psychologists and social workers it is necessary to take into consideration the fact that military personnel in transit to reserves face various problems in the course of adaptation to civilian life: mental stress, necessity of requalification, difficulties of finding employment, everyday difficulties and family problems.

Furthermore it should be remembered that it is impossible for one to adapt to life once and for all. The new conditions make military reservists and their families inevitably face the necessity to review decisions taken, learn new fields of actions and relations, gather information, select alternatives and calculate resources. The great adaptive cycle include solving small and similar problems. The important thing is for one to be able to evaluate their own efforts and to be able to mentally support themselves. In this case social and psychological support is necessary only in cases of force majeure.

It is important to point out that complete adaptation of military personnel discharged from service and their families to civilian life is quite a long process, which could take from one to three years.

2. Модел за психолог-медико-социална помощ

В организационен план най-успешен за работата с военнослужещи, освободени от армията и членовете на техните семейства, моделът за „психолого-медико-социална помощ” [3-5].

Един такъв модел за социално-психологическата подкрепаследва да включва следните три вида помощ, които едновременно са и условия за нейното оказване: първична, квалифицирана и специализирана. Алгоритъмът на такъв модел е виден от фиг.1.

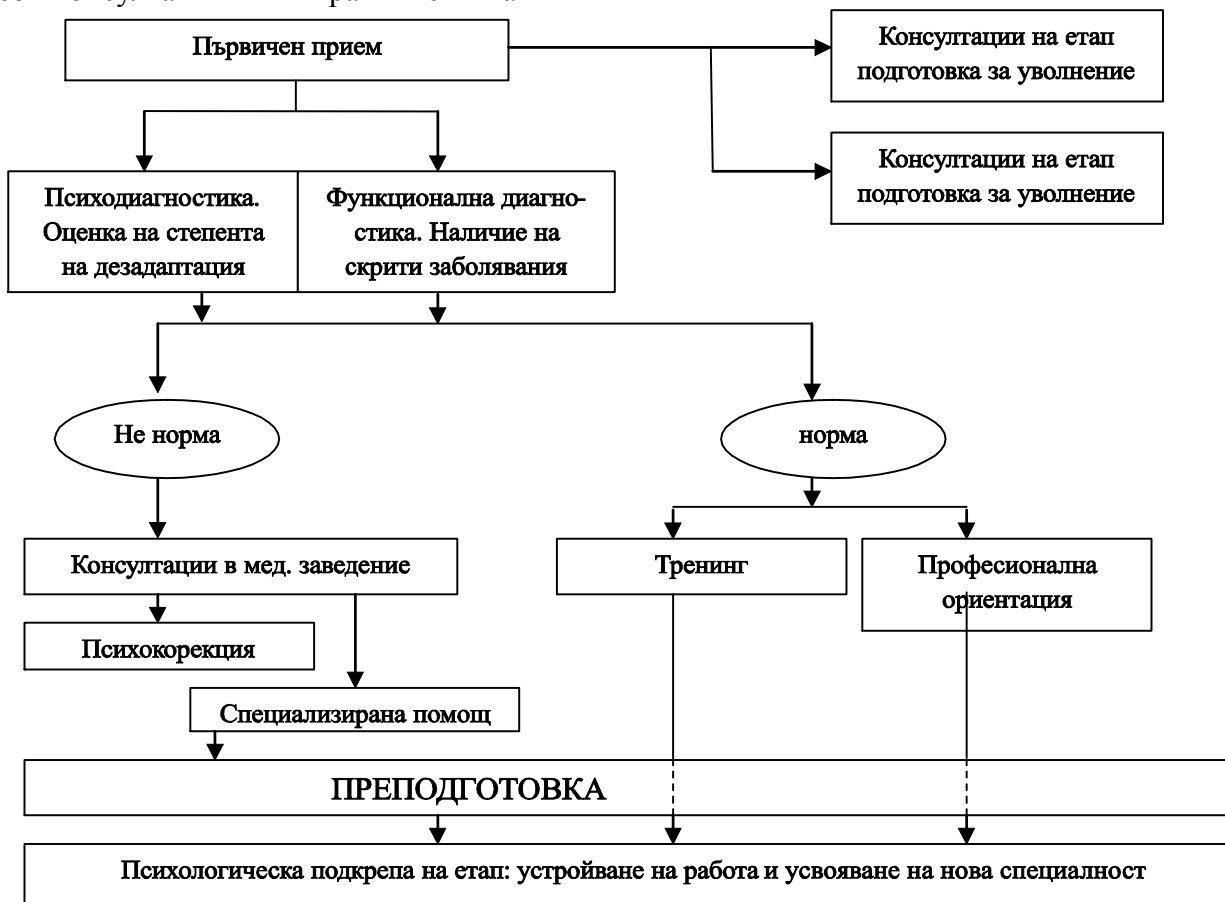
В идеален смисъл първичната помощ трябва да се оказва във воинските части от специално подготвени специалисти (параспециалисти) сред военнослужещите, от работници за социална защита и техните доброволни сътрудници. Задачата на психолозите и социалните работници от централите се свежда до методическо осигуряване на социално-психологическа подготовка на военнослужещите за уволнение от армията и помощ при подготовката на параспециалисти за тази работа.

Основна форма на първичната помощ е организацията на работата на групи за социално-психологическа поддръжка, в които военнослужещите и членовете на техните семейства, при специално

създадени условия, в изкуствен микросоциум (където са събрани лица със сходни проблеми) решават възникнали пред тях психологически проблеми, свързани с уволнението от военна служба. Процесът на адаптация при това протича по-активно и по-безболезнено за всички членове на групата. Участието на професионални психолози-консултанти в рамките на

първичната помощ се ограничава от супервизия.

Квалифицираната помощ, която следва да се оказва от центровете за социално-психологическа адаптация на военнослужещите, освободени от военна служба и членовете на техните семейства, трябва да е насочена към:

Фиг.1. Модел за социално-психологическа подкрепа на военнослужещите, освободени от военна служба

- провеждане на диагностични мероприятия по откриването на лицата, склонни към деструктивни стратегии на адаптация и профилактична работа с тях;
- социално-психологическа помощ при различни нарушавания на процеса на адаптация;
- развитие на дейности за лично проектиране, професионално самоопределяне и личностно израстване;
- консултиране и групова работа за професионална преориентация към преквалификация, помощ при трудоустрояване;
- психологическо консултиране на

- военнослужещи, преминаващи в запас и на членовете на техните семейства;
  - разработване на методики за институции и специалисти, оказващи първична помощ и параспециалисти;
  - супервизия на параспециалисти и методическо ръководство на всички етапи за оказване на психологическа помощ.
- Подвнимание следва да се има, че към квалифицираната помощ се отнасят също диагностиката и насочването на лица с рязко изразени и занемарени нарушения на адаптацията (депресия, алкохолизъм, девиантно поведение и др.) към специализирани и реабилитационни

учреждения. За този етап са характерни приемственост и координация на усилията по всички програми за социално-психологическа адаптация и реабилитация, при това се провежда и работа с група и индивидуално, а така също и семейно консултиране. Координиращата роля на този етап следва да имат центровете, тъй като именно там се натрупва и обобщава информацията по програмите за социално-психологическа помощ и преквалификация, провежда се обмяна на опит между специалистите.

С цел оперативното изпълнение на възложените му функции, в центъра е целесъобразно създаването на банка с данни, която да включва адаптирани методики, най-нови издания по проблемите на адаптацията на военнослужещи, освободени от военна служба, социалната работа, психологията, психотерапията, както и резултати от мониторинговите изследвания, описание на обобщения опит.

Специализираната помощ е предназначена за онези военнослужещи, преминаващи в запас и членовете на техните семейства, при които са открити отклонения в психическата им дейност. Това предполага създаването на специални условия, които да осигурят стационарните или полустационарните медицински учреждения, реабилитационните и лечебните заведения, чиято база следва да бъдат съществуващите в системата на Министерството на отбраната и Министерство на здравеопазването, сана-ториумите, профилакториумите и др. Като правило, специализираната помощ се организира на основата на различни ведомства. При това механизмите за координация на взаимодействието с другите ведомства се изграждат в зависимост от системата на административното управление

Психологическата поддръжка и реабилитацията при оказване на първична, квалифицирана и специализирана помощ, са необходимият компонент на ефективната социално-психологическа адаптация. Като цяло работата трябва да се планира в няколко етапа, да започва примерно една година преди уволнението от Въоръжените сили и да продължава 1,5-3 години след

уволнението.

Първият етап от мероприятията за социално-психологическа адаптация трябва да преминава на мястото на служене и местоживеенето на военнослужещия и членовете на неговото семейство от 6 до 12 месеца преди уволнението. Основната цел на този етап е подготовка на военнослужещите за бъдещото освобождаване от военна служба. Важно е да бъде осигурена информираност на военнослужещите и те да бъдат психологически подготвени както за разбирането за възможни трудности (както външни, така и вътрешни) през преходния период, така и за поведението им на пазара на труда. Работата следва да се провежда предимно в група и да се отнася към категорията на първичната помощ. През този етап е необходимо да се обърне внимание на разработването на препоръки и методически материали за провеждане на групови информиращи семинари. В тях трябва да бъде съобразена необходимостта от формиране в съзнанието на слушателите на определена система от социално приемливи и реалистични начини за поставяне и постигане на цели в новия за тях граждански живот, както и да бъде дадена обективна и по възможност, пълна картина на съществуващите социални условия, в които им предстои да живеят и работят.

Такъв материал трябва да съдържа както чисто информационни блокове (статистически данни, разкрити социални закономерности), пред-видени за когнитивно усвояване, така и ярки конкретни примери за успешна адаптация на военнослужещи, преминаващи в запас, с оглед на емоционалното усвояване. Много полезни в случая са срещите с вече успешно приспособени военнослужещиот запаса към новите условия. Формите на работа следва да варират: семинарът от лекционен тип да се редува със семинар-дискусия или семинар-изследване. Желателно е също така с помощта на тестове или игри да се провери доколко добре се „усвоява“ материалът. Наред с напълно очевидния контрол, това допринася за повишаването на интереса към случващото се в групата, за внасяне по време на занятията на

състезателен дух и за доближаване на процеса на реабилитация към процеса на обучение. При тези условия не се накърнява самолюбието на военнослужещите и те не са поставени в положение на „психологически инвалиди“, нуждаещи се от лечение и възстановяване. Организираната по такъв начин социално-психологическа работа напомня на добре познат на военнослужещите процес на усвояване на нови знания, за който е по-лесно да бъдат намерени вътрешни оптимални стратегии и ресурси, към което именно трябва да се ориентират разработващите програми и сценарии за информиращите семинари.

След приключване на първия етап трябва да бъде достигнато изискваното ниво на лоялност към бъдещите промени в живота на военнослужещите и членовете на техните семейства. Когато преминат фазата на несъзнателна некомпетентност, те трябва да продължат към фазата на съзнателна некомпетентност. Провеждат се също така диагностични процедури, според резултатите от които част от контингента може да бъде насочена за реабилитация в специализирани учреждения.

Вторият етап на реабилитационните мероприятия се характеризира с това, че основната работа е насочена към придобиване на навици за лично проектиране и професионална преквалификация. По време този етап трябва да съвпада с професионалната преориентация, преквалификацията и решаването на социални въпроси на военнослужещите. С помощта на параспециалисти, психолозите-консултанти следва да провеждат както индивидуални, така и групови занятия (на семинари-тренинги). Резултатът трябва да бъде постигане на готовност за адаптация, което е съпроводено от преход от фаза на съзнателна некомпетентност към фаза на съзнателна компетентност. Този етап продължава не повече от година. Желателно е не по-малко от половината мероприятия да се провеждат преди момента на фактическото уволнение. Практиката сочи, че провеждането обикновено на такава работа във формиранията, среща противодействие.

Третият етап от реабилитационните мероприятия е насочен към социално-психологическа поддръжка на процеса на адаптация и може да бъде наречен съпровождащ. За него е характерно съчетаването на групови и индивидуални методи на работа. Групите следва да изпълняват функцията на психологическа поддръжка и обмяна на опит, а индивидуалните консултации да са насочени към корекция на ситуативно възникнали затруднения. Етапът може да продължава от година и половина до три години след уволнението. След приключването му трябва да е достигнато ниво на адаптация, при което е преминава преходът от съзнателна към несъзнателна компетентност на относително новото социално и професионално обкръжение.

По наше мнение, формите и методите на социално-психологическа поддръжка следва да се избират в зависимост от конкретните психологически проблеми, възникващи в процеса на адаптация на освободените от военна служба военнослужещи към цивилния живот. От своя страна, формите и методите на реабилитация следва да са в зависимост от конкретните психологически проблеми на адаптиращите се към цивилния живот в един или друг период.

Изхождайки от предложения модел, е много важно през етапа на квалифицираната помощ да бъдат определени сферите на жизнена дейност, събитията, които се оценяват от военнослужещите, преминаващи в запас и техните семейства като най-тежки и психотравмиращи. Паралелно с това следва да се проведе диагностика на използваните от тях стратегии за разрешаване на такива ситуации.

Следва да се има пред вид, че наличието на необходимата информация за социално-психологическите проблеми и вътрешните ресурси за тяхното преодоляване, както и индивидуалният опит за справяне с трудностите, са в основата на организирането и провеждането на целенасочени и ефективни реабилитационни мероприятия.

Открояването пък на неконструктивни и дезадаптивни начини за реагиране на

проблемите, дава посоката на следващата психокорекционна работа за овладяване чрез по-ефективни и оптимални за дадената ситуация стратегии за справяне с житейските трудности, в това число и свързаните с промяната на социалния и професионалния статус на освободените от военна служба военнослужещи и на членовете на техните семейства, с адаптацията към цивилния живот.

Основни принципи на организацията на социално-психологическата адаптация към цивилния живот трябва да бъдат:

- максимална близост до нуждите на а; птирация се
- неотложност, по възможност по-ранно стартиране на мероприятията за оказване на социално-психологическа помощ;
- единство на психосоциалните и физиологическите методи за въздействие (единство на реабилитация и лечение);
- стъпаловидност, последователност и приемственост на адаптационните мероприятия. Въздействия от всякакъв род, в това число и психосоциални, следва да се осъществяват на определени порции с постепенен (стъпаловиден) преход от едно въздействие (усилие, мероприятие) към друго, от една форма на организация на помощ към друга;
- разностранност (комплексност) на усилията. Мероприятията за оказване на социално-психологическа помощ трябва да се реализират в следните основни сфери: психологическа, професионална, семейна, в сферата на образованието, свободното време, в обществената сфера;
- индивидуализация на социално-психологическото въздействие. Възстановяването на психическото равновесие и социалното самочувствие на военнослужещия, преминаващ в запас, следва да осъществява съобразно особеностите на личността, механизмите и динамиката на неговите състояния;
- съответствие на мероприятията на адаптационните възможности на човека;
- системен контрол и своевременна корекция на адаптационната програма.

Закономерно възниква въпросът за оптималните резултати от процеса и

критериите за успешност на социално-психологическата адаптация. Отговорът е извънредно важен за специалистите, които следва да организират дейността на този процес и да оказват социално-психологическа подкрепа на военнослужещите, освободени от военна служба.

Съществуват различни подходи за определяне на дадените критерии. Като най-общ показател за успешен процес на социално-психологическа адаптация може да се счита взаимното удовлетворение на човека и социалната среда. Състоянието на личността, позволяващо достигането на такива взаимоотношения със социума, може да се нарича социална адаптивност. При това човек, без продължителни външни и вътрешни конфликти, избира жизнения си път и взема решения, продуктивно осъществява дейността си, задоволявайки основните си социални потребности, напълно съответства на ролевите очаквания на еталонната група, реализира се и разкрива творческия си потенциал.

На основата на изложения модел става възможно условното разграничаване на следните видове адаптивност:

- адаптивност в сферата на извънличностната социално-икономическа активност, където индивидът придобива знания, умения и навици, става компетентен и постига майсторство;
- адаптивност в сферата на междуличностните отношения, където се установяват интимни, емоционално наситени връзки с други хора;
- вътрешноличностна адаптивност, където се формира непротиворечива, хармонична „Аз-концепция” и се постига душевно благополучие и психологическо здраве.

По такъв начин, изхождайки от същността на социално-психологическата адаптация на военнослужещите, могат да бъдат определени следните критерии, дефиниращи степента на ефективност (удовлетвореност) от социално-психологическата подкрепа в адаптационния процес:

- критерий за социална адаптация, включващ конкурентоспособност, увереност в собствените сили, успешно

трудоустрояване, утвърждаване на работното място, стабилни семейни отношения, достатъчно ниво на професионална подготовка за успешно изпълнение на нова професионална дейност;

- критерий за социално-психологически комфорт на отношенията, определян чрез степента на удовлетвореност от отношенията в новата социална среда, от работата, заплатата, отношенията с хората;

- критерий за положителна самооценка, определян от отсъствието на вътрешни психологически конфликти и отсъствието на психологически защити, излизаци извън рамките на патологията.

3. Заключение

В обобщение, посоченият модел за социално-психологическа подкрепа на военнослужещите, освободени от военна служба и на членовете на техните семейства, може да служи като база за създаването на адаптационна програма за изследваната категория адаптиращи се, съответстваща на динамичните промени в социалната среда и на критериите за ефективност. И тъй социалната адаптация на военнослужещите, освободени от военна служба пряко е свързана с тяхната приспособимост към новия им граждански социум, тя предполага сама по себе си формирането на нови знания, умения, способности у тях, адекватни на изискванията на този социум. А това означава формиране на ключови компетенции, адекватни на гражданския

социум, съответстващи на пазара на труда, на основата на които по-нататък да се изградят необходимите специфични компетентности и компетенции. Казано по друг начин, на основата на посочения модел, по-нататък изследванията ни се задълбочават по отношение на създаването на компетентностен модел за социална адаптация на военнослужещите, освободени от военна служба.

Conclusion

In conclusion, the specified model of social and psychological support to military personnel, discharged from service and their families may serve as the foundation for creating of adaptation programme for the studied category of people undergoing adaptation, in compliance with the dynamic changes to social medium and efficiency criteria. Social adaptation of military personnel discharged from service is directly connected to their adaptability to new civilian social medium, and it involves acquiring of new knowledge, skills and abilities in them, adequate to the requirements of the said social medium. This means forming key competences, adequate to the civilian social medium, in compliance with the employment market based on which to establish the necessary specific competences. In other words based on the said model our research gets into more detail in relation to creating a competence model for social adaptation of discharged military personnel

Литература: 1. Венелин Терзиев, Севдалина Димитрова, Аспекти на професионалната и психологическата адаптация на военнослужещите, освободени от военна служба и членове на техните семейства към новите условия на жизнена дейност, сп.Ново знание на ВУАРП, Пловдив, бр.2, 2014. 2. Венелин Терзиев, Севдалина Димитрова, Социалната адаптация на военнослужещите, освободени от военна служба- мит или реалност”, сп.Ново знание на ВУАРП, Пловдив, бр.2, 2014. 3. Venelin Terziev, Sevdalina Dimitrova, Social Adaptation as a Social Process in the Adaptation of Military Personnel, I Международная (X Всероссийская) научно-методическая конференция (заочная) „Инновации и наукоемкие технологии в образовании и экономике”, Башкирский государственный университет, Уфа, 2014. 4. Sevdalina Dimitrova, Venelin Terziev, The Social Adaptation of the Military, Discharged from Military Service- Necessary or by Request, 11th International Academic Conference, Reykjavik, 2014. 5. Venelin Terziev, Possible aspects of occupational and psychological adaptation of the military, discharged from military service and their families to a new activity life cycle Международная научно-практическая конференция 6. „Наука XXI века: теория, практика, перспективы”, 2014, Уфа, Россия